

SOCIJALITETNI PRISTUPI U SOCIJALNOHISTORIJSKIM ISTRAŽIVANJIMA

U povodu knjige: Agneza Szabo, Središnje institucije Hrvatske 1860—1873,
I—II, Zavod za hrvatsku povijesti, Zagreb 1987—1988.

Među novim obilježjima koje iskazuje povijesna znanost u suvremenom svijetu napose valja istaknuti težnju da se život, i djelatnost prethodnih naraštaja obuhvate u svojoj ukupnosti — kao složena cjelina društvenopovijesnog totaliteta. Historiografsko istraživanje, utvrđivanje, osvjetljavanje raznovrsne aktivnosti ljudi tokom prošlih vremena očituje se s tog gledišta kao podjednako složena cjelina znanstvene spoznaje spomenutoga društvenopovijesnog totaliteta.

No, društvenopovijesni konceptualni pristup ne ostvaruje se i ne može se ostvarivati samim pukim gomilanjem ili mehaničkim usporednim nizanjem postignutih faktografskih otkrića s različitih područja ljudskoga života i rada. Naprotiv, on podrazumijeva svrsishodno međusobno povezivanje i prožimanje mnogobrojnih povijesnih procesa ili fenomena. Suštinske teškoće pri naporima oko afirmacije takvog pristupa proizlaze upravo iz neizbježnoga zadatka da se postigne adekvatni međuodnos svih sastavnica društvenopovijesnog totaliteta.

Pritom se odmah nameće pitanje: na kakvoj osnovi, po kojim kriterijima treba uspostaviti unutrašnju strukturu ove složene cjeline? Dakako, odgovoriti se može na vrlo različite načine — što pretežno ovisi o relevantnom općem svjetonazoru svakog znanstvenika koji pristupa istraživanju, utvrđivanju, ostvjetljavanju razvojnih tokova ljudske zajednice u njihovom povijesnom kontinuitetu (tj. u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti).

O tome ovisi kakva će se uloga pripisati pojedinim društvenopovijesnim segmentarnim oblastima s obzirom na ukupnost tisućljetnoga hoda čovječanstva: kako će se npr. ocijeniti uloga privredne djelatnosti, što je uspjeren na pribavljanje nužnih materijalnih dobara (za egzistenciju i funkcioniranje ljudi, podjedno kao prirodnih i društvenih bića); ili, kakva će se važnost i kakav utjecaj pripisati zbivanjima u oblast političkih odnosa, na polju duhovnoga (kulturnog) stvaralaštva i sl. O tome ujedno ovisi relevantno usmjerenje svakog znanstvenika pri izboru određenih povijesnih procesa ili fenomena kao izraza temeljnih zakonitosti kretanja čovječanstva — kojima se ostvaruje međusobno povezivanje i prožimanje raznovrsnih sastavnica ljudske sudbine, pa tako oblikuje složena cjelina društvenopovijesnog totaliteta.

U tom smislu, marksistički svjetonazor predstavlja ishodište za odgovarajući konceptualni pristup društvenoj povijesti i znanstvenom razmatranju društvenopovijesnog totaliteta. Jednu od bitnih zasada ovog pristupa tvori, dakako, uvažavanje presudne uloge što u ukupnom egzistiranju/funkcioniranju ljudi pripada njihovoj aktivnosti u pribavljanju nužnih materijalnih dobara; takvo istaknuto značenje ekonomske (privredne) oblasti uvjetovano je porijeklom čovjeka iz materijalne stvarnosti svijeta prirode, zbog čega je za tjelesno (prirodno i duhovno) društveno biće ljudi podjedno uvijek nužna adekvatna materijalna osnova.

Pribavljanje potrebnih materijalnih dobara suštinski se ostvaruje razvojnim tokovima odnosa čovjeka sa svijetom prirode (s njegovim prirodnim okruženjem), što ih možemo označiti kao povijest tehnike ili tehničkih odnosa. Postizanje tehničkog napretka i provođenje tehničke aktivnosti zahtijeva, također, uspostavu odgovarajućih odnosa među ljudima u njihovoj društvenoj zajednici, a razvojni tokovi tih međuljudskih odnosa u oblasti pribavljanja/korištenja materijalnih dobara mogu se označiti kao povijest privrede ili ekonomskih (privrednih) odnosa. Pritom povijesni razvojni tokovi ekonomskih odnosa neposredno podliježu utjecaju razvitka tehnike (tj. navedenih odnosa ljudi s prirodnim okruženjem) što znači da su izravno uvjetovani postupnim napretkom u čovjekovom spoznajnom ovladavanju relevantnim zakonitostima svijeta prirode i u praktičnoj primjeni dostignute spoznaje.

Ekonomski odnosi među ljudima ne obuhvaćaju samo njihovu aktivnost u proizvodnji materijalnih dobara nego se, također, oblikuju pri razmjeni i korištenju raspoloživih dobara. Treba pritom napose napomenuti kako je pribavljanje materijalnih dobara — osim za egzistiranje/funkcioniranje tjelesnog bića ljudi — nužno podjedno kao osnova za egzistiranje/funkcioniranje njihovoga duhovnog bića, za provođenje mnogobrojnih raznovrsnih aktivnosti u društvenoj zajednici (npr. u kulturnom ili umjetničkom stvaralaštvu, pa u političkom životu, itd.).

Na taj način utjecaj razvoja ekonomskih međuljudskih odnosa (koji sa svoje strane ovise o napretku tehničkih odnosa ljudi s prirodom) postoji u određenoj mjeri kod svih ostalih segmenata društvenopovijesnog totaliteta. Ali, spomenuti se utjecaj pretežno očituje s obzirom na osiguravanje potrebne materijalne osnove za raznovrsne ljudske djelatnosti, dok se on izravno ne očituje kao determinanta načina i svrhe korištenja raspoloživih dobara u tim djelatnostima. Dosljedno tome, premda zbivanja u privrednoj oblasti (usmjereni na pribavljanje materijalnih dobara) tvore nužnu osnovu za ukupnu tjelesnu (prirodnu i duhovnu), društvenu sudbinu ljudi — iz toga ipak još ne slijedi da se povijesni procesi ili fenomeni ekonomskog razvoja neposredno očituju kao izravne odrednice obilježja ljudske aktivnosti u svim ostalim segmentarnim oblastima društvenopovijesnog totaliteta. Drugim riječima: povijesni razvojni tokovi ekonomskih odnosa (i u njima uključenih tehničkih odnosa) nesumnjivo kondicioniraju ukupnu sudbinu ljudi, ali je ne determiniraju.

Naprotiv, spomenuta obilježja aktivnosti na raznovrsnim područjima života i rada suštinski kod svakog čovjeka ovise o njegovom općem položaju u vlastitoj (užoj ili široj) ljudskoj zajednici.

Svojom prisutnošću i djelatnošću na mnogobrojnim područjima svaki pojedinac stupa u odgovarajuće odnose s ostalim pripadnicima vlastite (dru-

štveno-teritorijalne) zajednice. Iz cjeline takvih međudnosa proizlazi opći položaj pojedinca u sklopu te zajednice: time se uglavnom oblikuje njegov socijalni status. Zbirne (jednake, srodne) značajke socijalnog statusa manjeg-većeg broja pojedinaca oblikuju niz socijalnih slojeva ili grupa, što tvore socijalnu stratifikaciju relevantne ljudske (društveno-teritorijalne) zajednice. Ukupnost ocrtanih socijalnih međuljudskih odnosa možemo nazvati socijalitetom; kao središnji segment društvenopovijesnog totaliteta, socijalitetna oblas napose iskazuje temeljni sastav pojedine zajednice ljudi i opći položaj pojedinca u njezinu sklopu.

Upravo u socijalitetnoj oblasti međusobno se sudbinski prelamaju, povezuju i prožimaju utjecaji koji proizlaze iz svih ostalih raznovrsnih sastavnica totaliteta. Dakako, ekonomski (materijalni) položaj ljudi pretežno određuje doseg njihovih mogućnosti da razvijaju svoje ostale aktivnosti pa time položaj svakog pojedinca ili skupine ljudi u privrednoj oblasti naročito snažno utječe na njihov socijalni status. Ali, to nije jedini i isključivi činilac što oblikuje ovaj status, jer je on također uvjetovan odgovarajućom ulogom svakog pojedinca ili skupine ljudi na drugim područjima (u kulturi, politici, itd.). Pritom privredni razvitak, dostignuća ljudi u pogledu pribavljanja materijalnih dobara, ne determiniraju izravno način i svrhu njihovoga političkoga života ili kulturnoga stvaralaštva; naprotiv, utjecaj ekonomskih odnosa među ljudima na njihove međudnose u različitim oblastima duhovnog (kulturnog ili političkoga) djelovanja ostvaruje se tek posredstvom socijaliteta.

Iz rečenoga možemo u očiti kako socijalni status veoma reljefno odražava bitne egzistencijalne/funkcionalne značajke svakog pojedinca ili skupine ljudi u sklopu relevantne društveno-teritorijalne zajednice pa stoga socijalitetnom segmentu pripada središnje mjesto u sklopu društvenopovijesnog totaliteta. Socijalitetna oblast predstavlja rezultat upravo onih temeljnih zakonitosti na kojima se zasniva složena cjelina totaliteta — socijalitet u sebi suštinski sadržava učinak onih povijesnih razvojnih tokova, procesa ili fenomena kojima se ostvaruje sudbinsko povezivanje, preplitanje, prožimanje svih raznovrsnih oblasti ljudskoga života i rada.

Budući da socijalitetnom segmentu pripada središnje mjesto u totalitetu društvenopovijesne prakse, jednako značenje pripada mu također, u cjelini društvenopovijesne znanstvene spoznaje. Stoga marksistički konceptualni pristup društvenoj povijesti pretpostavlja takvu složenu cjelinu znanstvenih (historiografskih) istraživanja, u kojoj se posebna pažnja obraća socijalitetnim međuljudskim odnosima: povijesnim razvojnim tokovima socijalne stratifikacije ljudskih (društveno-teritorijalnih) zajednica, procesima i fenomenima oblikovanja socijalnih slojeva ili grupa te značajkama socijalnog statusa svakog pojedinca.

U skladu s tim, među raznim disciplinama povijesne znanosti istaknuta važnost pripada socijalnoj historiji. Bez adekvatnoga konstituiranja socijalne historije — kao zasebne, samostalne naučne discipline — ne može se ostvariti niti željeni društvenopovijesni pristup u historiografskom radu.

Ovo je potrebno imati na umu pri razmatranju razvitka i dostignuća naše starije ili novije povijesne znanosti, a naročito kad ocjenjujemo značenje koje s društvenopovijesnog (marksističkoga) gledišta pripada istraživačkim rezultatima što ih donose pojedina suvremena djela.

Građanska historiografija na tlu Hrvatske do prvog svjetskog rata svoj je naučni interes u velikoj mjeri usmjeravala prema različitim političkim zbivanjima tokom prethodnih stoljeća ili desetljeća; pri tome je (pod aktualnim pritiskom tadašnjega općega nepovoljnog položaja vlastite zemlje i naroda u sastavu habsburške državne tvorevine) osobitu pažnju obraćala tematici-problematički — državopravnog razvitka Hrvatske u prošlosti. Takva prevladavajuća uska, jednostrana usmjerenost prema političkoj historiji još se mnogo više očituje u međuratnom razdoblju — zbog čega naša građanska historiografija u svojoj ukupnosti (do drugog svjetskog rata) suštinski iskazuje obilježja tradicionalne povijesne znanosti.

Valja napomenuti kako istovremeno u nas nastaju, razvijaju se, napreduju različite naučne discipline na području kulturne historije, kao npr. znanost o povijesti književnosti, likovnih umjetnosti, glazbe, itd. One su dale vrijedne rezultate u pogledu istraživanja duhovne djelatnosti, napose umjetničkog stvaralaštva na našem tlu. No, spomenuta su dostignuća uglavnom veoma oskudno povezana s cjelinom ljudskog života i rada kroz prošla stoljeća: politička, ekonomska ili socijalna uvjetovanost kulturnoga doprinosa ranijih naraštaja tek su vrlo rijetko bile predmetom razmatranja kod svih ranijih naraštaja tek su vrlo rijetko bile predmetom razmatranja kod ovih disciplina povijesne znanosti.

Nesumnjivo je za bolje povezivanje, prožimanje te međusobno oplođiva-nje postignutih rezultata (naročito političke i kulturne historiografije) u sklopu tradicionalne povijesne znanosti temeljnu zapreku predstavljao izostanak adekvatnoga razvoja socijalne i ekonomske historije.

Privredna povijest imala je ipak u starijoj građanskoj historiografiji Hrvatske (do prvog svjetskog rata) svoje pionire koji su dali dragocjene inicijalne doprinose — ali međuratni građanski pisci u tom pogledu pretežno bilježe zastoje, nazadake. Tek nakon oslobođenja obnavlja se i širi interes za ekonomskohistorijska znanstvena istraživanja te se postupno ekonomska historija konstituira kao suvremena samostalna znanstvena disciplina. Dakako, još oskudijevamo na istraživačkom kadru, nedostaje sustavno organiziranih znanstvenih projekata, a nedovoljno je produbljena i relevantna teorijsko-metodološka osnova. No, plodovi toga rada vide se u mnogobrojnim, opsežnim i vrijednim postignućima, što pružaju neophodnu osnovu društvenopovijesnog pristupa razvojnim tokovima, procesima ili fenomenima na našem tlu kroz prošla stoljeća i desetljeća.

Bitne teškoće pri napredovanju k tome cilju proizlaze, međutim, iz nedovoljne razvijenosti socijalne historije u nas, jer su upravo njezini rezultati nužni za odgovarajuće osvjetljavanje međuodnosa temeljnih povijesnih razvojnih tokova, procesa ili fenome. Budući da smo utvrdili kako spomenuta znanstvena disciplina tvori ključnu kariku u složenoj cjelini društvenopovijesne znanstvene spoznaje, afirmacija ovoga konceptualnog pristupa kod ukupnog historiografskog rada veoma ovisi o tome da se socijalna historija podjedno konstituira kao suvremena samostalna disciplina u sklopu povijesnih znanosti.

U jezgri takvih prijeko potrebnih socijalnohistorijskih istraživanja nalazi se uvodno prikazani socijalitet (tvoreći središnji segment društvenopovijesnog totaliteta). Stoga naročita važnost pripada osvjetljavanju povijesnih razvojnih tokova socijalne stratifikacije društveno-teoritorijalnih zajednica,

značajki socijalnih slojeva ili grupa, te značajki socijalnog statusa pojedinaca u njihovu sastavu.

Studija Agneze SZABO — proizišla iz njezine doktorske disertacije pod naslovom: »Društvena struktura nosilaca središnjih (političkih, privrednih i kulturnih) institucija u Zagrebu 1860—1873.« usmjerena je upravo prema navedenoj znanstvenoj tematici-problematiki pa ćemo razmotriti njezin doprinos razvoju socijalne historije u nas.

S tim u vezi korisno je prethodno napomenuti kako se pri socijalnohistorijskim istraživanjima možemo poslužiti sa dva različita metoda pristupa bitnim sastavnicama socijaliteta, s dva različita načina utvrđivanja i osvjetljavanja povijesne stvarnosti na području socijalnih odnosa. Ta se dva pristupa suštinski razlikuju po fenomenima koji stoje u središtu pažnje istraživača pa dosljedno tome i po historiografskim postupcima u obradi odgovarajuće dokumentarne građe.

Prvi način možemo nazvati kolektivnim socijalitetnim pristupom: njime se istražuju zajedničke (jednake, srodne) značajke socijalnog položaja pojedinih skupina ljudi u sklopu neke društveno-teritorijalne zajednice te utjecaj zajedničkih socijalnih značajki tih skupina ljudi na njihovo egzistiranje/funkcioniranje u raznovrsnim segmentima društvenopovijesnog totaliteta. Time se utvrđuje socijalna stratifikacija ukupnosti pripadnika relevantne društveno-teritorijalne zajednice, klasna podjela društva i povijesna uloga pojedinih slojeva ili grupa.

Ovaj pristup omogućava historiografsko razmatranje razvoja odnosa između raznih socijalnih slojeva ili grupa, zatim proučavanje socijalnih pokreta, klasnih borbi, itd.; nužan je pri osvjetljavanju međudnosa socijalne stratifikacije i klasne podjele društva.

Osobita važnost pripada kolektivnom socijalitetnom pristupu u znanstvenoj analizi prostornog rasporeda stanovništva neke društveno-teritorijalne zajednice (po naseobinama). Naime, upravo ljudske naseobine tvore temeljne jedinice na tlu kojih se oblikuje struktura socijaliteta: ovdje se suštinski međusobno prelamaju mnogobrojni utjecaji, što proizlaze iz prisutnosti — djelatnosti svakog pojedinca ili skupine ljudi na raznovrsnim poljima njihova života i rada. Pritom u povijesnom hodu čovječanstva bitnu odrednicu tradicionalnog društva, procesa modernizacije te modernoga društva pružaju razlike u razvojnim tokovima strukture socijaliteta kod stanovništva seoskih (ruralnih) i gradskih (urbanih) naselja. Zato je znanstvena analiza prostornog (socijalitetno-naseobnog) rasporeda stanovništva relevantne društveno-teritorijalne zajednice od izuzetne vrijednosti pri proučavanju onih temeljnih razvojnih zakonitosti, procesa ili fenomena zbog kojih i kojima se ostvaruje složena cjelina društvenopovijesnog totaliteta.

Za prikazani kolektivni socijalitetni pristup potrebno je raspolagati odgovarajućim povijesnim izvorima, što omogućavaju znanstvenu rekonstrukciju/identifikaciju zajedničkih socijalnih značajki pojedinih skupina ljudi. Za takav pristup naročito je važna dokumentarna građa serijalnoga karaktera (predstatističkog, protostatističkog ili statističkoga tipa) koja se može historiografski obraditi primjenom metoda kvantitativne analize pa na taj način utvrditi zajedničke (jednake, srodne) karakteristike manjeg-većeg broja osoba.

Drugu metodu socijalnohistorijskih istraživanja možemo nazvati individualnim socijalitetnim pristupom, pri čemu se kao objekt znanstvene analize

izdvajaju pojedinci (individualne ličnosti). Ovdje se, dakle, radi o utvrđivanju općeg položaja pojedinih osoba u sklopu vlastite društveno-teritorijalne zajednice, o utvrđivanju značajki njihova socijalnog statusa. Time se ujedno osvjetljuje uloga tih pojedinaca u raznovrsnim oblastima ljudskoga života i rada, s obzirom na relevantni utjecaj individualnih značajki njihova socijalnog statusa.

Individualni socijalitetni pristup osobito je koristan pri nekim specifičnim historiografskim zadacima. Tako, primjerice, kad razmatramo povijesne razvojne tokove promjene (transformacije) strukture socijaliteta u sklopu neke društveno-teritorijalne zajednice, u doba kad se očituju tek rane pojave pojedinačnih elemenata iz kojih će se postupno oblikovati nove socijalne skupine; jer, za upoznavanje inicijalnih procesa i fenomena geneze raznih socijalnih slojeva ili grupa važno je pratiti preobražaj značajki onih pojedinaca iz sklopa prethodne strukture što postaju jezgrom novih sastavnica socijaliteta.

Dalji slučaj kad individualni socijalitetni pristup predstavlja veoma pogodnu znanstvenoistraživačku metodu jest izdvojeno razmatranje nekih socijalnih skupina — naročito ako se želi analitički utvrditi složeni unutrašnji sastav pripadnika takvog sloja ili grupe koji u svojoj ukupnosti iskazuju zajedničke (jednake, srodne) značajke. Pritom nam varijantne razlike pojedinačnoga socijalnog statusa među pripadnicima relevantne skupine ukazuju na njezin stvarni sastav te suštinski objašnjavaju njezino egzistiranje/funkcioniranje u društvu. Time se ujedno osvjetljava udio, uloga individualnih ličnosti pri konstituiranju kolektivnih značajki nekoga socijalnog sloja ili grupe.

Ovo je od znatne važnosti kod historiografskog istraživanja socijalnih značajki onih istaknutih skupina osoba što imaju vodeću, odlučujuću ulogu u društvenopovijesnim zbivanjima i stoga tvore tzv. društvenu elitu. Elitne skupine su nosioci razvoja u raznovrsnim oblastima ljudskog egzistiranja/funkcioniranja, naročito u procesima i fenomenima strukturne transformacije svih segmenata društvenopovijesnog totaliteta. Pripadnici takvih skupina prisutni su podjedno na mnogobrojnim područjima života i rada ljudi — pa iz njihove aktivnosti proizlazi velik utjecaj na sudbinu širih slojeva stanovništva ili ukupne zajednice. Zato individualnom socijalnom statusu svake ličnosti iz sastava elite treba obratiti pažnju ne samo s obzirom na udio koji mu pripada pri konstituiranju kolektivnih značajki relevantne elitne skupine nego i kao izdvojenoj (a društveno utjecajnoj) varijanti u odnosu na taj sklop.

Dakako, povijesni izvori što su neophodni za ocrtani individualni socijalitetni pristup imaju bitno drugačija obilježja, nego li ona dokumentarna građa (serijalnog karaktera) na kojoj se zasniva kolektivni pristup kod proučavanja socijalitetne tematike/problematike. Odgovarajući izvori moraju biti individualnog karaktera te pretežno nose obilježja biografske povijesne građe: — jer, ovdje treba izdvojeno rekonstruirati i identificirati značajke socijalnog statusa pojedinih osoba (ličnosti) što su prisutne ili djelatne na raznovrsnim poljima ljudskoga života i rada u vlastitoj društveno-teritorijalnoj zajednici.

Pritom valja naglasiti da se ovaj socijalnohistorijski pristup znanstvenoj analizi povijesne sudbine pojedinih osoba (ličnosti) bitno razlikuje od historijsko-biografskih studija. Kod posljednjih radi se o istraživanjima života i djela izdvojenih pojedinaca, uglavnom s gledišta njihova individualnog povijesnog značenja kao istaknutih ličnosti. Naprotiv, istraživanja individualnim socijalitetnim pristupom uvijek su usmjerena prema znanstvenoj analizi društveno-

povijesnih značajki života i djela niza pojedinaca — kao pripadnika neke relevantne skupine ljudi (nekoga socijalnog sloja ili grupe); zato rezultati navedenih socijalnohistorijskih proučavanja nose obilježja svojevrsnih »kolektivnih historijskih biografija«.

Takvi znanstveni radovi, za koje bismo mogli kazati da imaju karakter kolektivnih historijskih biografija, u našoj su dosadašnjoj historiografiji veoma rijetki i uglavnom tek skromnog opsega (dosega). U tom smislu djelo dr Agneze Szabo »Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860—1873. (sv. I/II)« nesumnjivo znači vrijedan, poticajan doprinos.

Zadatak je ove studije bio da se kompleksnim istraživanjem utvrdi sastav ncsilac središnjih institucija javnoga (društvenog) života u gradu Zagrebu 1860—1873. i tako osvijetli socijalna osnova njihova funkcioniranja. Time je ujedno omogućeno bolje upoznavanje tadašnjih društvenopovijesnih razvojnih tokova modernizacije na tlu Hrvatske, kao i identifikacija onih slojeva ili grupa preko kojih se ostvaruje oblikovanje građanskog društva u nas.

Pod institucijama podrazumijevaju se razni organi javne vlasti (zakodavnoga, upravnoga, sudskog karaktera) te ustanove ili udruženja na polju gospodarskog i kulturnog života; zatim politička, privredna, kulturna glasila (novine) i druge publikacije, a također pojedine važnije priredbe ili akcije (kao npr. konferencija o željezničkom pitanju 1862, gospodarska izložba 1864).

Služeći se naročito raznovrsnom tiskanom povijesnom građom iz prošlog stoljeća — dosad vrlo malo na takav način upotrebljavanom u našoj historiografiji — autorica je pokazala kako se prema toj dokumentaciji uspješno mogu utvrditi širi krugovi djelatnih sudionika na mnogim područjima javnog života. Upravo zato ovo djelo ima ujedno znatnu poticajnu važnost. Rekonstruiran je sastav svih sudionika u radu razmatranih središnjih institucija, što ukupno obuhvaća oko četiri i pol tisuće osoba. Zasebno je identificirana te prema detaljnijim individualnim karakteristikama analizirana skupina od stotinjak vodećih ličnosti: onih koje su istovremeno prisutne/djelatne kod većeg broja (desetak-dvadeset) institucija. Taj primjer pokazuje kakvi se vrijedni rezultati mogu ostvariti primjenom srodne analize i na šire redove evidentiranih suradnika središnjih institucija.

Inicijalno razdoblje oblikovanja modernoga građanskog društva u nacionalnim okvirima tvore desetljeća hrvatskoga nacionalnog preporoda — od tridesetih do sedamdesetih godina 19. st. Tada su postupno postavljani temelji razvoja moderne/građanske Hrvatske, pri čemu bitna važnost pripada inicijativama i realizacijama u pogledu utemeljivanja odgovarajućega institucionalnog sustava na svim poljima javnoga života.

U početnoj fazi hrvatskoga nacionalnog preporoda, tokom tridesetih i četrdesetih godina 19. st. (do revolucije 1948/1849), aktivnost preporoditelja bila je nužno ograničena tada još vladajućim feudalnim društvenim odnosima; zato su njihovi naponi pretežno usmjereni na ostvarivanje takvih uspjeha u oblasti kulture. Međutim, godine na koje se odnose istraživanja A. Szabo (1860—1873) predstavljaju zrelu i završnu fazu preporoda: nakon pada neoapsolutističkog poretka (tzv. Bachovog apsolutizma) počinje u Zagrebu od 1860. opsežna djelatnost domaćih, nacionalnih snaga usmjerena na osuvremenjivanje cjelokupnoga javnoga društvenog života. U vezi s tim nastoji se osobito oko osnutka neophodnih središnjih političkih, privrednih, kulturnih institucija nastajućega

građanskog društva u Hrvatskoj, što je tokom idućih desetak-petnaest godina (do dualističkog preuređenja habsburške državne tvorevine, odnosno do tzv. revizije Ugarsko-hrvatske nagodbe 1873) dalo veoma vrijedne rezultate.

Autorica je ovdje obradila pedesetak institucija središnjeg (nacionalnog) karaktera koje između 1860. i 1873. nalazimo na tlu grada Zagreba — dijelom s kontinuitetom rada iz prethodnog doba, a dijelom tek osnovanih. Premda u sastavu vodećih nosilaca aktivnosti tih institucija (kako su pokazali upravo podaci ove studije) prevladavaju ličnosti iz Zagreba ili središnje Hrvatske, ipak su sve obrađene političke, gospodarske i kulturne ustanove, glasila, priredbe itd. imale već tada funkciju središnjih institucija za ukupni hrvatski prostor i za hrvatski narod u cjelini, za pripadnike srpskog naroda ili ostalih narodnosti u hrvatskim pokrajinama.

Kod pripreme znanstvenoistraživačkog projekta bilo je potrebno najprije izvršiti izbor institucija, za koje će se potom provesti složeni postupak rekonstrukcije/identifikacije sastava nosilaca njihove aktivnosti. Obradom je u studiji ukupno obuhvaćeno 56 institucija. Od toga je u oblasti političkih odnosa 27 institucija (sabori, banske konferencije, politička glasila, upravne i sudske vlasti), u oblasti privrede 11 institucija (gospodarska udruženja, ustanove i priredbe, privredna publicistika, važnije kapitalističke asocijacije odnosno poduzeća) te u oblasti kulturnog života 18 institucija (kulturna društva, književna, prosvjetna i stručna publicistika, kulturno-umjetničke i znanstvene ustanove).

Vrijedi napomenuti da su među obrađene institucije iznimno uključene, također, neke sa sjedištem izvan Zagreba — jer po svojoj funkciji (a osobito po sastavu nosilaca) imaju srodni karakter kao središnje institucije u glavnom gradu Hrvatske. To su kod državnih organa: Hrvatsko-slavonski dvorski dikašterij u Beču (1861—1862), Dvorska kancelarija za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u Beču (1862—1869) i Hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko ministarstvo u Budimu (1869—1873). Dalje, glavno glasilo narodnjačke politike što je u prvim godinama nametnutog nagodbenog poretka moralo biti tiskano (pod raznim nazivima) izvan Banske Hrvatske: »Novi Pozor« (Beč 1867—1869), »Zatočnik« (Vojni Sisak 1869—1871) i »Branik« (Vojni Sisak 1871). Također je zbog svojeg značenja uzet u obzir Krajiški konzorcij za eksploataciju šuma i gradnju prometnica, sa sjedištem u Sisku (1869—1872). Iz istih razloga, iznimno je obuhvaćena djelatnost nekih institucija 1874—1875. To su: Pravosllovna akademija (1860—1874) i Sveučilište (1874/1875) te »Radnički prijatelj« (1874—1875).

Budući da je znanstvenoistraživački interes A. Szabo prvenstveno bio upravljen prema utvrđivanju socijalnih snaga što su u godinama 1860—1873. osiguravale djelatnost središnjih institucija, za svaku od njih provedena je rekonstrukcija sastava nosilaca, i to po više relevantnih kategorija. Pritom je autorica osobito nastojala identificirati i razgraničiti odgovarajuće skupine istaknutijih ličnosti (primjerice: utemeljivače neke institucije, članove uprave ili vodstva kod pojedine ustanove i udruženja, članove uredništva kod pojedina noga glasila, i sl.) od šireg sastava svih evidentiranih sudionika. Za takvo razvrstavanje pojedinih skupina sudionika u radu obrađenih institucija, ove su različite kategorije osoba prezentirane na izdvojenim listama. Stoga je ukupni sastav nosilaca aktivnosti kod svih 56 središnjih institucija rekonstruiran u 150 zasebnih lista.

S istim ciljem, pri rekonstrukciji sastava zastupnika na Hrvatskom saboru (u sklopu nekoliko izbornih razdoblja od 1860. do 1873), nije utvrđivan samo njihov ukupni sastav nego su ujedno konstatirana raznovrsna grupiranja zastupnika prilikom važnijih glasovanja (što znači: političkih opredjeljivanja) u Saboru. To je od posebne važnosti ako imamo u vidu da je moderna stranačka organizacija političkoga života na našem prostoru tokom razmatranoga doba još u začetku — zbog čega uglavnom raspoložemo tek vrlo oskudnom dokumentarnom građom za utvrđivane stranačke pripadnosti širih redova politički aktivnih građana.

Da bi konkretno obrazložila provedeni izbor institucija što su uzete u obzir za obradu i objasnila sadržaj odgovarajućih lista, autorica je za svaku instituciju pripremila iscrpniji ili sažetiji historijat (izrađen na osnovi raspoložive znanstvene i stručne literature te vlastitih istraživačkih rezultata). U tim osvrtima pruženi su bitni podaci o postanku, razvitku, djelatnosti pojedinih institucija.

Ujedno su za sve liste u sklopu pojedinih institucija dati odgovarajući osvrti na rekonstruirane/identificirane sastave sudionika («opisi i analize lista»). Pritom su u ovim komentarima autorice često sadržani mnogobrojni dopunski tablični prilozi koji omogućavaju vrlo instruktivnu kvantitativnu analizu raznovrsnoga grupiranja evidentiranih osoba — kao primjer mogućih sličnih analiza na temelju podataka iz studije.

Vrijedi ukazati na nekoliko takvih primjera:

— Kod Hrvatskog sabora 1861. svrstani su zastupnici po njihovoj statusno-teritorijalnoj zastupničkoj kategoriji (banski pozivnici te zastupnici civilne uže Hrvatske, civilne Slavonije i Vojne krajine). Usporedo s tim analizirano je njihovo glasanje prilikom donošenja važnijih političkih odluka na Saboru, kao i međuodnos s njihovim sudjelovanjem u raznim političkim glasilima 1860—1873.

— Kod Hrvatskog sabora 1865—1867. također su svrstani zastupnici po gore spomenutim kategorijama, usporedo s njihovim opredjeljivanjem pri važnijim glasanjima.

— Kod središnjega glasila Narodne stranke (što je tiskano 1860—1873. pod raznim nazivima: »Pozor«, »Novi Pozor«, »Zatočnik«, »Branik«, »Obzor«) izrađene su komparativne tablice njihova uredničkoga kadra i suradničkog sastava te analiza intenziteta suradnje u tim novinama. Srodne analize rađene su, također, za sva druga glasila (bilo politička, gospodarska ili kulturna) koja su obuhvaćena studijom.

— Kod središnjih organa uprave i sudske vlasti izrađene su analize sudbine osoblja pojedinih institucija s obzirom na trajanje angažiranosti (zaposlenja) tog osoblja u instituciji. Isto je postupljeno kod raznih zavoda ili udruženja na području gospodarskih odnosa i kulturnog rada.

— Kod važnijih društava ili ustanova privrednog i kulturnog značenja posebno je analiziran sastav njihovih utemeljitelja. To je iscrpno urađeno u pogledu sastava utemeljitelja (po visini doprinosa) za Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti te za Zagrebačko sveučilište.

Od naročite su vrijednosti opsežne usporedne analize međuodnosa sastava nosilaca unutar nekih krupnih skupina institucija. Takva je obrada provedena

u sklopu šest skupina: kod institucija političkoga karaktera za sve članove Sabora i banskih konferencija, zatim za urednike i suradnike svih političkih glasila te za funkcionare i činovnike upravnosudskih vlasti; jednaka komparativna analiza urađena je za gospodarske institucije te zasebno za urednike i suradnike svih gospodarskih glasila; dalje, sudionike u kulturnim institucijama ili u publikacijama na području kulturne djelatnosti. Pomoću raznovrsnih komparativnih tablica osvijetljena su tako kretanja aktivnih snaga među obrađenim središnjim institucijama, ukazujući na veći-manji kontinuitet u njihovu radu. Prematoj analizi jasno se mogu uočavati snažnije ili slabije integrativne tendencije na pojedinim područjima javnoga (društvenog) života koje se ostvaruju u prisutnosti/djelatnosti određenih grupa osoba u više različitih institucija.

Rezultati prikazanoga poredbenog proučavanja strukture i angažiranosti nosilaca središnjih institucija na tlu Zagreba 1860—1873. nesumnjivo daju snažan poticaj i ujedno neophodnu faktografsku osnovu za još kompleksniju komparativnu obradu svih 150 rekonstruiranih/identificiranih lista osoba (računarskom tehnikom).

Skupni predleg svih evidentiranih sudionika u djelatnosti razmatranih središnjih institucija Hrvatske obuhvaća ukupno 4545 osoba. Analizirajući njihov sastav po intenzitetu angažiranosti (što znači: po broju institucija u kojima su bili prisutni/djelatni), autorica je utvrdila da se 3069 osoba ili 67,5% javlja samo na listama u sklopu jedne obrađene institucije. Ovaj dio sudionika mogli bismo označiti kao »pasivne nosioce« središnjih institucija.

Valja ipak napomenuti kako se pri tome prvenstveno radi o nekim brojčano veoma opsežnim skupinama osoba s pojedinih specifičnih lista, koje u znatnoj mjeri obuhvaćaju sudionike iz najširih narodnih slojeva. To su npr. pretplatnici »Gospodarskog lista« i »Dragoljuba«, zatim sudionici na gospodarskoj izložbi 1864. iz svih krajeva Hrvatske pa utemeljitelji Jugoslavenske akademije i Sveučilišta.

Zanimljivo je, međutim, da u toj kategoriji nalazimo velik dio nekih profesionalnih grupa — kao što su npr. službenici kod vojnokrajiške uprave, pa članovi glumačkog ansambla Narodnog kazališta, pa studenti Pravoslavne akademije. Ove pojave nesumnjivo zahtijevaju detaljnije osvjetljavanje.

Drugu kategoriju tvore oni sudionici u radu razmatranih središnjih institucija koji su evidentirani kao prisutni/djelatni kod dvije ili više institucija; takvih je ukupno bilo 1476 osoba ili 32,5%. Ovaj dio sudionika mogli bismo zajedno nazvati »aktivnim nosiocima« središnjih institucija.

Među njima je A. Szabo u svojoj studiji zasebno izdvojila i detaljnije analizirala skupinu od stotinjak najaktivnijih ličnosti (točnije: 106 osoba), što su evidentirane kao prisutne/djelatne kod osam ili više institucija. Pripadnike ove skupine označila je vodećom grupom te na njihovu primjeru pokazala mogućnosti dopunskog istraživanja relevantnih socijalnih obilježja nosilaca središnjih institucija Hrvatske.

Pri obradi različitih karakteristika strukture i funkcije za stotinjak članova spomenute vodeće grupe, najprije je ispitana njihova uloga u djelovanju središnjih institucija — odnosno, njihov udio na svih 150 rekonstruiranih lista. Tako je utvrđeno da je ovih 106 osoba (ili svega 2,3% od ukupnog broja evidentiranih osoba) bilo »veoma aktivno« (s udjelom od 70—1000% od ukupnog

broja osoba na pojedinoj listi) u sastavu 17 lista, »srednje aktivno« (s udjelom od 4—70%) u sastavu 21 liste, »slabo aktivno« (s udjelom do 40%) u sastavu 91 liste, a posve »neaktivno« kod 21 liste. Natprosječan interes iskazala je grupa za sudjelovanje u radu Sabora te kod raznih gospodarskih ili kulturnih institucija; znatno je slabije prisutna u političkim glasilima, a napose među osobljem upravnih i sudskih vlasti.

Pomoću raznovrsnih komparativnih tabličnih priloga provedena je vrlo instruktivna analiza uloge članova vodeće grupe kao nosilaca međusobnog povezivanja u radu središnjih institucija na mnogim područjima javnoga života; time je osvijetljena njihova suštinska društvena funkcija inicijatora i koordinatora aktivnosti raznovrsnih institucija. U posebnom prilogu auorica je dala, također, sažete biografije svih članova vodeće grupe koje služe boljem upoznavanju socijalnih obilježja tih istaknutih ličnosti.

Prikazana skupina od stotinjak najaktivnijih sudionika u radu središnjih (političkih, privrednih i kulturnih) institucija na tlu Zagreba 1860—1873. nesumnjivo po svojim bitnim značajkama predstavlja važan segment tzv. društvene elite tadašnje građanske Hrvatske. Stoga je A. Szabo opravdano obratila naročitu pažnju unutrašnjem sastavu te skupine, s obzirom na individualne oznake njezinih članova po teritorijalnoj i generacijskoj pripadnosti.

Kako je ukupnost hrvatskog prostora tokom prošlog stoljeća (u okviru habsburške državne tvorevine) bila i ostala rascjepkana na mnogobrojne državnopravne ili upravno-političke jedinice različitoga karaktera, postupno povezivanje svih relevantnih domaćih faktora preko granica takve teritorijalne razjedinjenosti tvorilo je nužan uvjet za uspješan razvoj društvene modernizacije i nacionalne integracije. Pritom je od posebne važnosti bilo postupno jačanje centralne/integrativne funkcije grada Zagreba. Međutim, s obzirom na okupljanje vodećih nacionalnih snaga u hrvatskoj metropoli zapažamo za preporodnih desetljeća tek veoma ograničeni napredak, a to se podjedno očituje u teritorijalnoj pripadnosti tih stotinjak istaknutih ličnosti.

Po glavnom mjestu svojega djelovanja u godinama između 1860. i 1873. bio je, dakako, najveći dio članova vodeće grupe vezan uz grad Zagreb (58 osoba ili 55%) te uz ostalo područje civilne Banske Hrvatske (25 osoba ili 24%). No, autorica je utvrdila kako i po svojem teritorijalnom porijeklu — tj. po mjestu rođenja — najveći broj ličnosti (72 osobe ili 68%) potječe iz središnje Hrvatske: 16 iz grada Zagreba, 45 iz civilne Banske Hrvatske, te 11 iz hrvatske Vojne krajine; iz civilne Slavonije bilo je rodom 16 osoba, a iz slavonske Vojne krajine 5 osoba — iz Dalmacije svega jedna, dok iz Istre ili drugih naših zemalja ni jedna (ostalo i nepoznato 12 osoba).

Pristupajući povijesnim razvojnim tokovima geneze modernoga građanskog društva na tlu Hrvatske (što se suštinski ostvaruje u sklopu procesa i fenomena hrvatskog nacionalnog preporoda) s gledišta socijalne historije, nužno je znanstvenoistraživački interes usmjeriti prema razmatranju obilježja pojedinih susljednih (preporodnih) naraštaja vodećih domaćih socijalnih snaga. S obzirom na to pruža nam A. Szabo u svojem djelu izuzetno vrijedne pokazatelje, jer donosi relevantnu strukturnu analizu generacijske pripadnosti — prema godini rođenja — za stotinjak najaktivnijih nosilaca djelatnosti središnjih institucija.

Rezultate ove analize mogli bismo sažeto iskazati slijedećim pregledom generacijskog sastava svih 106 članova vodeće grupe:

— godine rođenja:	1785—1809.	1810—1834.	1835—1839.	nepo- znato
— životna dob 1835:	26—50	1—25	0	?
— životna dob 1860:	51—75	26—50	21—25	?
— broj osoba:	13	72	6	15
— postotak osoba:	12,3%	67,9%	5,7%	14,1%
— društveni naraštaji 1835—1848:	(zrelo vodstvo)	(mlađi aktivisti)	—	?
— društveni naraštaji 1860—1873:	—	zrelo vodstvo	mlađi aktivisti	?
— preporodni naraštaji:	I	II	—	?

Korisno je pritom napomenuti kako se 1860. najveći broj ličnosti iz razmatrane grupe nalazio u dobi između tridesete i četrdesetšeste godine života (zajedno 62 osobe, rođene od 1814. do 1830). Očigledno je funkcioniranju središnjih političkih, privrednih, kulturnih institucija Hrvatske u gradu Zagrebu 1860—1873. odlučujući doprinos dala generacija tadašnjih tridesetgodišnjaka ili četrdesetgodišnjaka. To ujedno ukazuje na činjenicu da se radi o novom društvenom naraštaju (o drugom preporodnom naraštaju) — koji je uglavnom tek izuzetno ili marginalno mogao biti sudionikom vodstva u početnoj fazi preporodnoga rada, za vrijeme ilirskog pokreta do revolucije 1848/1849.

Ovo nas vodi k zaključnim razmatranjima djela dr Agneze Szabo, s obzirom na poticajnu važnost njezinih znanstvenoistraživačkih rezultata za napredak socijalne historije u našoj sredini.

Na primjeru stotinjak članova vodeće grupe očituje se suštinska društveno-povijesna značajka obrađenog razdoblja (tj. šezdesetih i sedamdesetih godina 19. st.), kao sastavnice šire preporodne epohe u kojoj su postavljeni temelji moderne građanske Hrvatske. Stoga će biti veoma korisno da se po datom uzoru jednakim postupkom — u vidu »kolektivne historijske biografije« — obradi također struktura i funkcija nosilaca središnjih institucija što su djelovale na tlu grada Zagreba u početnoj fazi preporoda (tj. tridesetih i četrdesetih godina 19. st.).

Dakako, vrijedna konceptijska i metodaška iskustva, koja nam pruža sada objavljena studija, mogu se podjednako primijeniti u svrhu socijalnohistorijskih istraživanja kod drugih relevantnih razdoblja društvenopovijesnog razvoja građanske ili suvremene Hrvatske.

Igor Karaman

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 21

ZAGREB

1988.

RADOVI	VOL. 21	str. 1—296	Zagreb 1988.
--------	---------	------------	--------------

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 4.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

R A D O V I 2 1

Za izdavača
dr. Nikša Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ DAMIR, prof. Davor

ANTOLJAK dr. STJEPAN, Zajeva 15, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student, Filozofski fakultet, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

ČORALIĆ LOVORKA, student Filozofski fakultet, Zagreb

JELIĆ-BUTIĆ dr. FIKRETA, Institut za radnički pokret, Zagreb

JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

KARAMAN dr. IGOR, Ružmarinka 5, Zagreb

LUČIĆ dr. JOSIP, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

MATICKA dr. MARIJAN, docent Filozofski fakultet, Zagreb

MIJATOVIĆ ANĐELKO, profesor, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu Zagreb

OČAK dr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

SEKULIĆ ANTE, prof. Zagreb

VRANJEŠ-ŠOLJAN dr. BOŽENA, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

WOJTISKA HENRYH, Varšava, Poljska

ŽIVKOVIĆ dr. PAVAO, Filozofski fakultet, Zadar
